

A PACSÉRI KARÁCSONYOKRÓL

PÉNOVÁTZ ANTAL

Egy korábbi dolgozatomban¹ már foglalkoztam a karácsonyi ünnepekör pacséri hiedelmeivel, szokásaival, de akkor igencsak egyoldalúan, pontosabban csak a magyarok és a magyaroknál is elsősorban csak a falu lakosságának többségét kitevő református magyarok szokásaival, hiedelmeivel, bár utalást imitt-amott tettem a faluban jelen levő másik két vallási felekezethez tartozó nép: a pravoszlávok és a katolikusok szokásaira, hiedelmeire is. Már akkor feltűnt nekem, hogy a csaknem két évszázada egymás mellett élő háromféle nemzethez és három vallási felekezethez tartozó nép, igen keveset tud egymás ünnepeiről, hiedelmeiről, szokásairól, sőt nem is igen érdeklik ezek a kérdések. Nem így engem, aki arra is kíváncsi voltam, hogy a különféle történelmi és társadalmi viharokat közösen átvészelve, de más-más hitben és olykor-olykor más-más politikai felfogásban is élők szokásai az évszázadok során hatottak-e egymásra. Ezen kíváncsiságom tényszerűségeiről szeretnék az alábbiakban számot adni. Mindenekelőtt egy kis történelem:

Pacsér ma már békés otthona a XVI–XVII. századi török invázió elől északra menekülő és az 1700-as évek derekán a *Pacsér pusztán* új otthonot remélő *szerbek*, illetve a hódoltság megszűnte után, a II. József-i türelmi rendeleten felbuzduló és *életük jobbra fordulása*² reményében 1786-ban Pacsérra települő *nagykunsági magyaroknak*, pontosabban azok kései leszármazottainak. A falualapítók utódai ma is apáik nyelvét beszélik: a magyarok magyarul, a szerbek szerbül, apáik vallását követik: a *szerbek görögkeleti pravoszlávok*, a *magyarok kálvinista reformátusok*, és őseik szokásait, hagyományait őrzik (ha őrzik), tisztelik (ha tisztelik).

A falualapítók kétnyelvűségét és kétvallásúságát *egy-egy harmadikkal*: nyelvben a *bunjevác/horvátokéval*, vallásban a *római katolikusokéval* azok az újon-

nan érkezők gazdagították, akik azoknak a közbirtokosoknak voltak a jobbágyai, kiszolgálói, akik a falut földestül, házastul, jobbágyostul 1801-ben (az akkori privatizációs szokásoknak megfelelően) 118 000 rénes forintért a kincstártól megvásárolták. Számarányuk, már tudniillik a katolikus vallásúak számaránya a falualapítókéhoz viszonyítva mintegy 10–12 százalékra tehető. Nyelvük, nemzetiségük negyötöd részben magyar, egyötöd részben pedig bunyevác (horvát). Önálló plébániájukat 1824-ben alapították.

Az viszont már csak kuriózum, és a pacsériak másságot is elviselő türelmességét bizonyítja, hogy a XIX. századi vallásmozgalmak különféle irányzatai igen korán termékeny talajra találtak a faluban. Már az 1800-as évek derekán (1854-ben) megjelentek a *nazarénusok* vagy ahogyan ők nevezik, pontosabban már csak nevezték³ magukat: a *hívők*, sőt voltak, akik úgy tartották, hogy a nazarénus felekezet egyik magyarországi megalapítója is pacséri volt, bizonyos *Kalmár István*, aki *Heksch* (sic!): *Die Donau* című munkája szerint pacséri születésű pesti hivataloszolga volt, és akit 1854-ben az új vallásos eszmék terjesztése miatt szülőfalujába toloncoltak, ahol aztán meg is alapította az addig még ismeretlen nazarénus vallási szektát.⁴ A nazarénusokon kívül volt, illetve van itt gyülekezete a *baptistáknak*, a *pünkösdistáknak*, a *szombatistáknak*, a *jehovistáknak* és még ki tudja, hogy ki mindenki másnak . . .

De akárhány felekezet létezik is a faluban, az egyházi ünnepek csupáncsak két naptár szerint alakulnak: a keleti szertartást követő *görögkeleti pravoszláv* vagy *ortodox* vallásúaké, vagyis a szerbeké a *Julián-naptár* (a továbbiakban: *régi*); a nyugati szertartást követő többieké, vagyis a magyaroké és a bunyevácoké, azaz a többi *keresztény/keresztény* vallásúé pedig a *Gergely-naptár* (a továbbiakban: *új*) szerint. Ennek következménye, hogy a napévhez igazodó állandó egyházi ünnepek (így a karácsony és a karácsonytól függők) a pravoszlávoknál, vagyis a szerbeknél ma már tizenhárom napot késnek az *új*, a Gergely-naptárhoz viszonyítva, a holdévet követő változó ünnepek (a húsvét és a húsvétól függők) pedig a két naptár közötti időeltolódás miatt a két időpontban bekövetkező tavaszi napéjegylenlőség és az azt követő első holdtölte függvényében a ritka egybeesésektől eltekintve a legtöbbször egymástól egy vagy több héttel is eltolódnak. Következésképpen ennek a naptári kettősségnek, hogy *Pacséron kétszer van karácsony: december 25-én a magyaroknak, és január 7-én* (a régi naptár szerint ugyancsak december 25-én) *a szerbeknek. December 25-én van karácsonya* a számbeli kisebbségben levő katolikus vallású *bunyevácoknak* és a nyugati szertartás szerint ünneplő többi felekezet hívőinek is. Így hát a címben megjelenő többes szám nem a nagy- és a kiskarácsony (*Božić* és *Mali Božić*) egy-egy vallásfelekezeten belül is meglevő két ünnepére vonatkozik, hanem a két időszámítást követő két nagy vallási közösség, a keleti

és a nyugati kereszténység egyik főünnepének, a *karácsonynak* a kétszeri bekövetkeztére.

Persze ezzel a nem éppen könnyen követhető okfejtéssel az egyszerű nép vajmi keveset törődik. Ő a maga módján próbálja magyarázni a fennálló különbséget, a két időpontban bekövetkező ünnepet, azaz a karácsonyt. A katolikus *magyarok* így: A magyarok meg a szerbek elmentek időt fogni. A magyarok csizmában mentek, a szerbek bocskorban. Mikor fele útjára értek, sáron kellett keresztülmenni. A szerbek bocskorban akartak átmenni, de a bocskor elmerült, és visszamentek lábbelit cserélni. Közben a magyarok odaértek, és ezért van hamarabb tizenhárom nappal a magyar karácsony.⁵

Egy másik magyarázat szerint: A magyarokhoz a kis Jézuska csizmában igyekezett karácsonyra, és december 25-ére gond nélkül meg is érkezett, de a szerbekhez meg bocskorban kelt útra, és az útját álló nagy sárban elakadt, és csak január 6-án, miután a háromkirályok kihúzták, érkezett meg, hát ezért van a szerbeknél tizenhárom nappal később a karácsony.⁶

A pravoszláv *szerbek* pedig így: Egy szerb meg egy magyar elment Jézust köszönteni. Mikor mentek, akkor egy folyón kellett átmenniük. A magyar ment bátran, hisz ő csizmában volt, de a szerbnek le kellett vetnie a bocskorát. Ezért aztán a magyar hamarabb odaért, mint a szerb, és hamarabb köszönheti a karácsonyt.⁷

Az időeltolódáson kívül azonban egymás ünnepeivel nemigen törődnek, és egymás szokásairól is csak igen keveset tudnak. A főünnephez tartozó egyéb jeles napokról meg éppen keveset, vagy szinte semmit. Így pl. a nyugati szertartás szerinti karácsonyi ünnepekör első számon tartott napja, a *Mikulás* csak a magyar és a bunyevác gyerekek számára várva várt ünnep, a keleti szertartás szerint ünneplő szerbek erről mit sem tudnak, nekik december 6-a csak egy közönséges, említésre sem érdemes nap. Nem így december 19-e (ami a tizenhárom napos késés miatt tulajdonképpen ugyancsak december 6-a és náluk is Miklós, azaz) Sveti Nikola napja. *Sveti Nikola* (olvasd: szvéti nikola = Szent Miklós) azonban a szerbeknél nem a mindenkire egyformán jószágos, minden jó kisgyereknek ajándékot hozó Mikulás, hanem a szentek közül talán a legkegyeltebb, akit a legtöbb szerb család, mint családi védszentet tisztel. Neve napján azoknak a családoknak, amelyeknek Szent Miklós a védszentje, *svečarjuk*, *slavájuk*⁸ (olvasd: szvecsár = szlava = védszentünnep) van, és legyenek akár a legmódosabbak vagy a legelesettebb szegények, lehetőségeik szerint gazdagabban vagy szerényebben, de a legbensőségesebben meg kell hogy ünnepeljék. Ezt kihagyni, nem megülni elképzelhetetlen.

A szerbek a nyugati szertartás szerinti karácsonyi ünnepekör másik jeles napjáról, a *Lucáról* sem tudnak semmit. Igaz, ezt a református vallású magyarok sem igen ismerik, következésképp nem is tartják, nem is tisztelik. Hagyománya

csak a kisebb lélekszámú katolikusok között van, és a hozzá fűződő tilalmak (varrni, kötni, a tyúkokat etetéskor hangosan hívni nem szabad), bájolások (etetéskor a tyúkoknak abroncsba kell szórni a kukoricát, hogy egy helyre tojjanak) tőlük terjedtek tovább, váltak a református magyaroknál is csaknem általánosan ismertté. Így pl. elterjedt szokássá lett a *lucabúza* ültetése is. „Mire eljött a karácsony este, szépen a karácsonyfa alá helyezték, megnyírva, szalaggal átkötve . . . , igen jól nézett ki, noha ennek – bár református házaknál is volt, csak azt mondhatom, hogy szokásutánzás volt – semmi jelentősége nem volt, bár el se maradt”.⁹ A búzaültetés a pacséri szerb családoknál is szokás¹⁰, igaz nem Luca napján, hanem december 17-én, a régi naptár szerint december 4-én, azaz Borbála napján, amikor is a szerbeknél általánosan elterjedt szokás szerint a két nap múlva (december 19-én, a régi naptár szerinti december 6-án) beköszöntő Miklós-nap tiszteletére búzából *varicát*¹¹ főznek. A varicafőzésnek a régi időkben termésjósló szerepe is volt, ma inkább csak a Miklós-napi csemege, a *koljivo* (mézzel, darált dióval, mazsolával és egyebekkel ízesített főtt búza) alapanyagául szolgáló búzapép elkészítése a célja, valamint az, hogy a tojóképesség fokozása érdekében egy keveset a baromfinak is adjanak belőle . . . Egyébként a karácsonyra szépen kizöldelő búza mindhárom népnél a karácsony dísze: a szerbeknél a közepébe helyezett és a karácsony beköszöntét jelentő harangszókor meggyújtott gyertyával a karácsonyi asztal éke, a magyaroknál és a bunyevácoknál pedig a karácsonyfa alá/elé/mellé helyezve annak kiegészítője. A katolikus magyaroknál régen a karácsony reggelén lenyírt búzaleveleket a mosdóvízbe tették, hogy a benne megmosakodók, elsősorban a lányok szebbek legyenek, illetve, hogy ne fájjon a szemük. A szerbeknél hasonló célt szolgált, sőt szolgál még manapság is a szép piros almáról való mosakodás.

A Borbála-napnak egyébként a magyaroknál (katolikusoknál, reformátusoknál egyaránt) az volt valamikor a hagyománya, hogy Borbála-ágot hajtat-tak.¹² Ez abból állt, hogy cseresznye- vagy meggyfaágat vágtak le, azt vízbe tették, hogy karácsonyra kihajt-e. Ha igen, akkor jó termésre lehetett számítani. A reformátusoknál Luca napján kellett a kivárgoztatásra szánt gallyat leszakítani, méghozzá kizárólagosan csak foggal.¹³

Am ahogyan a keleti szertartás szerint ünneplő szerbek nem tudnak semmit a nyugati szertartás szerinti, azaz a „magyar” Mikulásról, Lucáról, a magyarok sem tudják, hogy a szerbek, de még a nyugati szertartás szerint ünneplő katolikus bunyevácok is a karácsony előtti második vasárnapon *matericát* (materice = anyák napja), a karácsony előtti vasárnapon pedig *očevit* ünnepelnek (očevi = apák napja). A szokás lényege, hogy anyák napján (materice), pontosabban az anyák napját megelőző este, miután a csillagok megjelennek az égen, a gyerekek nagy ügyesen odakötik az anyjuk, öreganyjuk lábát a

székhez vagy az asztalhoz, és addig el nem oldják, amíg az odakötözött valamicske ajándékkal (pénzzel, dióval) meg nem váltja a szabadulását. Az ünnep alkalmából az anyákat, illetve egy héttel később az apákat minden családtag, illetve mindenki, aki a házba lép, köszönti. Némelyek alkalmi versikét is mondanak:

<i>Dobro veče, gazdarice,</i>	Jó estét, gazdasszony,
<i>Čestitamo materice.</i>	Köszöntünk anyák napján.
<i>Mi smo došli preko mora</i>	A tengeren túlról jöttünk,
<i>da nam date malo ora,</i>	hogy egy kis diót kérjünk,
<i>malo ora i rakije . . .</i>	egy kis diót meg pálinkát . . .
<i>eto božić kod kapije.</i>	itt a karácsony a kapuk előtt.

Érdekes színfoltja az anyák napi hagyományoknak az első anyák napi szokás (*prve materice*). Azok a rokonok, akik az újasszony lakodalmában jelen voltak, az új szerepkörbe került fiatalasszonyt a házasságkötése utáni első anyák napja alkalmából nemcsak köszöntik, de kötelezően meg is ajándékozzák.¹⁴

A bunyevácoknál is él ez a bensőséges és családi melegséget árasztó szép szokás, de náluk nincs szokásban az ajándékozást megelőző lábkötözés, és az első anyák napját ünneplő fiatalasszonyhoz sem a rokonok mennek, hanem a fiatalasszony megy az anyjához, anyósához, köszönti őket, akik a viszontköszöntés mellett kötelezően meg is ajándékozzák.¹⁵

Az ünnepkör legfontosabb része mindhárom népnél és valamennyi felekezetnél maga a *karácsony* (szerbül, bunyevácul Božić). Kezdődik mindhárom népnél a karácsony előtti napon, amelyet a magyarok (reformátusok, katolikusok) *karácsony böjtjének* vagy *karácsony szombatjának*, a szerbek, bunyevácok pedig *Badnji dannak* neveznek. Komolyabb munkát ezen a napon már nem végeznek/végeztek. Az asszonyok dolga mindhárom népnél a sütés-főzés, a férfiaké a kinti tevés-vevés, udvartakarítás, istálló, ól rendbetevése, az állatok ellátása, megetetése. Amikor mindennel elkészültek, a római katolikus bunyevácok és magyarok, illetve a pravoszláv szerbek még a II. világháború utáni években is (úgy az 50-es évek elejéig, derekáig) a betlehemi istálló emlékére szalmát vittek be a szobába, és a szoba földjén jó vastagon elterítették. Ez elsősorban a férfiak dolga volt, de kivételesen nőkre, elsősorban az édesanyára is hárulhatott, sőt a bunyevácoknál a gyerekek vitték be a szalmát, miközben a szülők az asztal mellett ülve várták őket, és amikor beléptek és köszöntötték a karácsonyt, búzát szórtak rájuk.¹⁶ A szerbeknél is szokás volt búzát szórní a házbellekre. Mindenki igyekezett minél több szem búzát elkapni, mert a hiedelem szerint ki ahány szemet elkapott, annyi évet élt még. Egy másik szokás a szerbeknél, hogy a szalmavívó, miután bevitte és elterítette a szalmát,

leguggolt és kotlós módjára kotyogni kezdett, a többiek pedig a kicsirkéket utánozva csipogtak, hogy a tyúkok időben elkotoljonak és jól keltsenek. Néhol (elsősorban a katolikusoknál) szokás volt az is, hogy miközben a gyerekek a szalmaterítéssel voltak elfoglalva, az édesapa észrevétlenül, a kisebb gyermekek előtt teljes titokban néhány marék diót dobott az ajtóra, amelyről azok a szoba belseje felé pattanva a szülők sugallatára a kicsikben azt a hitet ébresztették, hogy a diót az angyalok dobálják a szobába az ajtón keresztül. A szalmából néhol a karácsonyi asztal alatt kis jászolszerűséget is kialakítottak az esetlegesen odalátogató Kisjézus számára. Volt, ahol a betérített szalmán aludt az egész család, de a gyerekek különösképpen élvezték a szalmán való hempergést. A karácsonyi szalmát legkorábban a pravoszláv szerbek és a katolikus bunyevácok vitték ki, már karácsony harmadik napján. A katolikus magyaroknál azonban csak az ünnepkört záró *vízkereszt* napján, azaz január 6-án.¹⁷

Régekte a karácsony előtti nap (december 24./január 6.) mind a görögkeletiek, mind a római katolikusok számára szigorú böjtnek számított, és az ünnep, az ünneplés valóságos kezdetét jelentő karácsonyi vacsora előtt a gyerekeken kívül nem is ettek semmit, legfeljebb amikor kisült a vajjal készült böjtös fonatos kalács, a *bukta*, a szerbeknél pedig az ugyancsak böjtös pogácsa (*posna pogača*), abból egyet-kettőt. A férfiak ezt különösképpen nem is bánták, mert amíg nem ehettek, addig szívesen teljesített karácsonyböjti „kötelességként” a karácsonyi *mézes pálinkát* (*medena rakija*) kortyintgatták. A karácsonyi vacsora is még meglehetősen „böjtös” volt. Ételei, kellékei a méz, a dió, a fokhagyma, az alma, a bableves és a mákos tészta, kiegészítői a különféle kalácsok, kompótok (elsősorban aszalt szilvából), befőttek. Mindezt a gondosan megterített karácsonyi asztalról fogyasztották. A pravoszláv szerbeknél kötelezően kilencféle ételt kellett fogyasztani. Italként a férfiak napközben – ahogy már említettem is – pálinkát (leginkább mézes pálinkát), vacsora után pedig bort, elsősorban (a szerbeknél pedig kizárólagosan) vörösbort iszogattak.

A karácsonyi asztal elkészítése igen változatos volt. Amiben mindhárom felekezet szokásai megegyeztek, hogy az asztalt igencsak kézzel hímzett fehér abrosszal terítették le, amely abrosszt más célra és más alkalmakkor nem is igen használták. (Voltak katolikus házak, amelyekben az abrossz alá néhány szál szalma is került az asztalra, de ez nem volt általános szokás.) A pravoszlávoknál és a katolikusoknál a karácsonyi asztal kötelező tartozéka volt a nagy kelt *karácsonyi kalács* (*božićni kolač*), amelyet leginkább kerekre vagy oválisra fontak meg olyképpen, hogy a kalács peremét különféle alakzatok, leginkább kotlórsra és kicsirkékre vagy kismadarakra emlékeztető fonatok díszítették. A karácsonyi *nagykalácsra* egy almát, pár szem diót és aszalt szilvát, az asztal alá szakajtóba (szerbül: *saćura*, bunyevácul: *kotarica*) mindenféle szénából (muhar, here) és szalmából kötött kévét, továbbá egy-egy marék

gabonamagvat (búzát, árpát, zabot, rozst) és kukoricaszemet helyeztek. A szerbeknél az asztalra is került egy tányér vagy tálka búza, és abba egy szál gyertya, amelyet a karácsony eljöveteleit jelző harangszóra meggyújtottak. (A gyertyagyújtásnál csak a gyertyaoltás szertartása volt jelentősebb pillanat. A gyertyaoltást karácsonykor a gyertyalángra szórt búzával végezték, és izgatottan lesték, hogy kire száll a füstje, mert a hiedelem szerint, akire az eloltott gyertya füstje szállt, az a következő évben várhatta a halálát.¹⁸) A karácsonyi asztalt *bazsalikomszál* (*bosiljak*) vagy *bazsalikomcsokor* (*bosiljkača*) is díszítette, hisz a szerbeknél még manapság sincs szokásban a karácsonyfa-állítás. Fenyő karácsonyfát a reformátusoknál és a katolikusoknál is inkább csak a XX. század negyvenes éveitől kezdtek állítani, azt megelőzően különféle ágakból¹⁹ kötözték maguknak karácsonyfát. Úgy vélem, ennek az emlékét őrzi, hogy a pacséri bunyevácoknál a karácsonyfának még manapság is *božična grana* (*karácsonyi ág*) a neve.

Karácsonyesti szokás volt a karácsonyi köszöntés is. Ez mind a szerbeknél, mind a magyaroknál, mind a bunyevácoknál nagyjából hasonlóképpen történt. Igaz, ez utóbbiak, mármint a katolikus magyarok és bunyevácok nemcsak karácsony este jártak, hanem egész advent alatt, ezzel szemben a szerbek csak három nap: karácsony estéjén, valamint karácsony első és második napján. Tizenéves gyerekek összeálltak, és ketten-hárman kifordított *subába* (szerbül *opaklija*) burkolózva fejükön szintúgy kifordított báránybőr sapkával, más ketten fehér ingbe és fehér alsószoknyába öltözve fejükön püspöksüvegre emlékeztető papírzacskóval a maguk által összeeszkábált templom alakú *betlehemet* (a szerbeknél a betlehemnek *vertep*, a betlehemes játék szereplőjének, azaz a *betlehemesnek* pedig *verteparoš* volt a neve), szóval a templom alakú betlehemet hordozva járták az utcákat, és ahol világosságot láttak, oda beköszöntek, és engedélyt kértek a jó előre begyakorolt betlehemes játék előadására. Ez leginkább a születés körülményeit megelevenítő párbeszédese jelenet előadásából és néhány jellegzetes karácsonyi ének (a magyaroknál leginkább a *Mennyből az angyal*, a *Csordapásztorok*, a szerbeknél a *Ruždestvo tvoje Hriste, Bože naš*) elénekléséből állt. A szerbeknél az angyalok helyett *királyok* (szerbül *carevi*) szerepeltek, a betlehemet is négy király vitte: *Gáspár*, *Menyhért*, *Boldizsár* és *Heródes* (azaz *Car Gašpar*, *Melhior*, *Valtazar* és *Irod*), és befejezés-képpen az egyik pásztor (szerbül *pastir*) rigmust is mondott:

*Hristos se rodi, ja vam velim
I svako vam dobro želim.
E kad smo se našli vako
U vas, milom Bogu slava,
Družinica živa, zdrava.*

Megszületett Krisztus, mondom néktek,
És minden jót kívánok nektek.
És ha már így összejöttünk
Itt maguknál, Istennek hála,
A közösség él és virul, egészséges,

Kuća vam je dupke puna,
 Topla soba i furuna,
 Na ražnji je pečenica,
 U odžaku devenica,
 A u džepu mnogo para,
 Puno para i dinara,
 Domaćin je kadar bio,
 Sve vas redom ponovio,
 Svakom ruho i obuću,
 Pozlatio celu kuću.
 E al svudan nije tako,
 Ima gde je naopako,
 Gde je kuća prazna, hladna,
 A dečica bosa, gladna,
 Ima đaka siromaha
 Koji vole knjigu, školu,
 Al nemaju opanaka,
 Al zima je ciča jaka.
 Ja se, Srpče, evo nadoh,
 Po domove redom zadoh,
 Pomoć molim za sirotu . . .
 Obradujte siromaha,
 Vredna Srba, dobra đaka,
 Te za dobro sviju nas,
 Rodio se Hristos spas.²⁰

A ház is dugig tele,
 Meleg a szoba és a kemence,
 Nyárson a pecsenye,
 Kéményben a töltelékek,
 A zsebekben rengeteg pénz,
 Teli parával és dinárral,
 A gazda is derék volt,
 Valamennyiüket megújította,
 Mindenkinek ruhát és lábbelit,
 Az egész házat bearanyozta.
 De nincs ez mindenhol így,
 Van, ahol minden fordítva van,
 Ahol a ház üres, hideg,
 A kisgyerekek meztlábásak, éhesek,
 Vannak szegény diákok,
 Akik szeretik az iskolát és a könyvet,
 De nincs bocskoruk,
 A tél pedig nagyon hideg.
 Íme, szerbem, én itt vagyok,
 A házakat sorra járom,
 Segélyt kérek a szegénynek . . .
 Örvendeztessétek meg, szegényt,
 A szorgalmas szerbet, a jó diákot,
 Hisz valamennyiünk javára
 Született meg a megváltó Krisztus.

Teljesítményükért a háziaktól ajándékot kaptak: leginkább pár szem diót, egy-két almát, fűgét, néhol kalácsot vagy valamicske pénzt. A „keresményt” a vállalkozás befejeztével egymás között testvériesen elosztották.

A reformátusoknál a *betlehemezés* helyett a *kántálás* volt szokásban. Náluk a tizenéves iskolás gyerekek négyes-ötös csoportjai *kántálni* jártak. Ez abból állt, hogy a *köszöntők* karácsony este (majd másodízben szilvesztereste), ahol lámpavilágót láttak, oda beköszöntek, és engedélyt kértek egypár karácsonyi ének „elmondására”, eléneklésére. (A szokásos engedélyt kérő formula szövege: „Szerencsés jó estét kívánunk, elgyöttünk karácsony első estéjén, hogy egypár verséneket elmondjunk, ha kigyelmetek meghallgatnák. Mondjuk-i?”²¹) Az igenlő válasz után kint az utcán, a gyéren világító ablak alatt, sokszor dermesztő hidegben rákezdtek:

*Krisztus urunknak áldott születésén
 Angyali verset mondjunk:
 Szent ünnepén, mely Betlehemnek mezejében
 Régen zengett ekképpen:
 Dicsőség magasságban az Istennek,
 Békesség légyen földön az embereknek
 És jóakarát mindenféle népnek és nemzetségnek.*

Ezután a rigmust mondó előre lépett és elmondta, hogy

*Ma tetszett fel Báránynak ragyogó csillaga,
 Mely fényességében már régen villoga,
 Ma nyílt ki elsőnek jó szagú virága,
 Ma gyümölcsözött fel Dávid száraz ága,
 Midőn Isten fia a testbe öltözött,
 Kit a Szűz Mária pólyába kötözött,
 Isten, ember között igen megütözött.
 Kívánom, a Jézus titeket szeressen,
 Ez árnyékvilágban sokáig éltesen,
 Tiszta szívből, szeretetből ezt kívánjuk, dix.²²*

Volt, hogy az ének szövege a 274. dicséret (*Krisztus urunknak áldott születésén . . .*) szövegével volt azonos, majd utána a köszöntő rigmus így hangzott:

*Mosolygás az ajkon, mosoly a szemekben,
 Itt van má, itt van má karácsony estéje.
 Ó, te jó Jézuska, menj el házról házra,
 Vigasztald az árvát, segíts a szegényen,
 Őket megáldjad,
 Legyen áldás, békesség az egész világban,
 Tiszta szívből, szeretetből ezt kívánjuk, dix.²³*

Talán a református magyar gyerekek használta formula: a „*mongyuk-i*” volt hatással a pacséri katolikus bunyevácok szóhasználatára, mert náluk a betlehemesek neve: „*mondukaši*” (olvasd: mongyukási).

Karácsony napja (december 25., ill. január 7.) voltaképpen még ma is a karácsonyi ünnepkör legfontosabb napja és mind a nyugati, mind a keleti liturgiát követő keresztény/keresztyén hívek legnagyobb ünnepe. Szokásokban, hiedelmekben azonban már szegényebb (legalábbis a nyugati liturgiát követő magyaroknál, bunyevácoknál), mint az előtte való karácsony szombatja. Ka-

rácsonykor a magyarok és a bunyevácok (reformátusok, katolikusok egyaránt) már szinte csak ünnepelnek. Régen esetleg azt is figyelték, hogy a Borbála, illetve a Luca estéjén vízbe állított cseresznye-, illetve meggyfaág kivirágzik-e.

Nem így a szerbek. Karácsony reggelén a házigazda (*domaćin*) első dolgozóként körbejárja az udvart, megnézi, köszönti és ellátja a jószágokat, a háziasszony (*domaćica*) pedig kiadja a baromfinak a Borbála (*Varica*)-napi főtt búzából (*varicából*) erre az alkalomra félretett maradékot. Ezt követően a reggeli mosakodás szertartásához kezdenek. A gazda beviszi a házba az aznap reggel fölhúzott első vödör vizet, a vízbe egy nagyon szép és egészséges piros almát tesz, és arról mosakszanak, hogy olyan szépek és egészségesek legyenek, mint a vízbe helyezett alma. Reggeliznek (sült kolbász, hurka, fonatos kalács – *zdravlje kolač* = *egészségkalács* a neve –, kenyeret ugyanis az ünnepek alatt nem esznek), majd azt követően a háziasszony az ebéd, illetve a karácsonyi béles (rétes), a *česnica* készítéséhez kezd. A bélest általában dióval és mazsolával ízesíti, de a karácsonyi béles töltelékébe három darab fémpénzt is tesz. A karácsonyi ebéd során, amikor a béles fogyasztására kerül a sor, nagy izgalommal lesik, hogy ki lesz a szerencsés, akinek a bélesből éppen olyan darab jut, amelyben pénz is van. (A katolikusoknál hasonló izgalommal jár a Luca-esti lucapogácsába rejtett fémpénz megtalálása.) Ebéd után a legények lóra ülnek, a templomkertben összegyülekeznek, és lovaikat trappoltatva hangos kiabálással, hujjogással járják az utcákat, zargatják, kergetik, majd a faluból kiűzik a böjtöt (*vijaju kiselicu*). Az utcákat járva a lányos házakhoz is betérnek, ahol a nagylányok már várnak rájuk és kaláccsal, itallal kínálják őket.²⁴

Általános tilalom volt mindhárom felekezetenél, hogy karácsony első és másnapján nem volt szabad takarítani: a szobát fölsöpörni (igaz, ezt a betérített szalma miatt nem is nagyon lehetett volna) és a karácsonyi asztalt lerázni (a morzsát is csak az abrosz moztatásával, rázogatásával volt szabad az asztal egyik vége/sarka felé összerázogatni, de nem lerázni). Harmadnap aztán ez a tilalom megszűnt. A szerbek és a bunyevácok a szalmát kivitték, a szobát fölsöpörték, az asztalt pedig mindhárom felekezetenél letakarították, és az ünnepek alatt összegyülemlt morzsát a baromfinak kiszórták. A szoba felsöpöréséhez a szerbeknél a következő hiedelem is fűződött: Ha nagylány van a háznál, és kíváncsi a jövődöbelije nevére, háromszor fel kell hogy söpörje a szobát, és mindhárom söprés szemetét egy lapátra kell hogy rásöpörje, majd kint az udvaron rá kell hogy álljon a lapátra, és türelmesen kell hallgatóznia, amilyen férfinevet hall először, olyan nevű lesz a jövődöbelije.²⁵ (A katolikusoknál ilyen férjjósló ereje a lucacéduláknak van. Luca estéjén ugyanis tizenhárom cédulára tizenhárom férfinevet kellett fölírni, majd a cédulákból egyet-egyet mindennap eldobni, de úgy, hogy a rajta levő nevet nem volt szabad megnézni, és amelyik név a karácsonyra maradt utolsó cédulán

szerepelt, olyan nevű férjet remélhetett magának a jövődöbelijére igen-igen kíváncsi nagylány.²⁶

A karácsony utáni negyedik napon, december 28-án van *aprószentek napja*. A szerbeknek, már ti. a pravoszlávoknak nem jelent semmit, de a katolikusok és a reformátusok valamikor nagyon is számon tartották, ugyanis ezen a napon a fiúgyerekek sorra járták az ismerős lányos házakat, és vesszővel megcsapkodták, *megsuprikálták/-suplikálták* a kislányokat, miközben azt mondogatták: *Kilises ne legyél.* (A bunyevácok a napot is és a suprikálókat is *šibarinak* mondták.) A suprikálásnak egyik adatközlőm²⁷ visszaemlékezése szerint az is célja volt, hogy a lányokból kiüzze a rosszat.

Újév előestéjén, azaz *szilvesztereste*, akárcsak karácsonyeste, a református gyerekek ismét *köszönteni* jártak. A köszöntők 2–3 fős csoportjai újra felkeresték a kivilágított ablakú házakat, és ahol a beköszöntőjükre igenlő választ kaptak, rákezdték a 178. dicséret szövegét: *Ez esztendőti megáldjad . . .*, majd befejeztével a csoportvezető elmondta az újévi köszöntőt is:

*Bor, búza, békesség szálljon házatokra,
Ez új esztendőben minden jószágtokra,
Adjon Isten áldást táplálkozástokra,
Virrasszon fel az Úr a holnapi napra,
Tiszta szívből, szeretetből ezt kívánjuk. Dix.²⁸*

Valamikor újév előestéjén faluszerzte elterjedt szokás volt a karbiddal való durrogatás, zajkeltés, ebben a reformátusokon kívül kivették részüket a katolikus suttyók is, magyarok, bunyevácok egyaránt, sőt a szerb kamaszok is, hisz ők az újévet kétszer ünnepelték, január 1-jén a polgárit, vagyis a hivatalos időszámítás szerintit, és január 14-én az ősit, a hagyományost, vagyis az egyházit. Máig tiszteletben tartott szokásaik, hagyományaik is ehhez az utóbbihoz fűződnek.

Újév napját, amely nekünk, az új naptár szerint számoló katolikusoknak, reformátusoknak és a többieknek január 1-jén, a régi naptár szerint élő pravoszlávoknak pedig január 14-én van, a régiék jobbára csak *kiskarácsonynak* (a szerbek, bunyevácok *Mali Božićnak*) emlegették. Régen katolikusoknál, pravoszlávoknál ekkor került az asztalra a karácsonyra kisült kisebbik fonatos kalács. Ennek feltörése, elfogyasztása a pravoszlávoknál különös szertartással járt. Az apa megtörte, de mielőtt kiosztotta volna, az egyik darabjában egy kis lyukat vájt, abba (kötelezően) vörösbort töltött, és a családtagoknak adta, akik, miközben az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek a nevében keresztet vetettek magukra, megcsókolták a kalácsot.²⁹ Az ünnepi asztalon most is meggyújtották a búzába állított gyertyát, akárcsak karácsonykor, de az eloltása

most nem búzával történt, mint karácsonykor, hanem vörösborral. A füst terjedési irányára most is nagyon figyeltek, mert hitük szerint, akire szállt az újévi gyertya füstje, az hamarosan meghalt.³⁰ Más családoknál meg az volt a szokás, hogy frissen kovászolt kelt kalácsot, ún. *vasilicát* sütöttek, amelyet aztán piros pántlikával átkötve helyeztek az asztalra.³¹

A reformátusoknál valamikor annak volt hagyománya, hogy az újévi rétes már elnyújthatatlan végét összegyúrták pogácsának, és ahányan voltak a családban, annyi pogácsát szaggattak belőle: „ . . . akkor vót tollseprű, s abból vett ki tollat és abba a nyers tésztába belesúrta. Akkor azt megjegyezte, hogy ez a tijed, ez az enyim, ez . . . , ahányan vótunk, annyi pogácsát csinát, akkor mindegyikbe szúrta ezt a tollat. Akkor én kérdeztem, hogy hát most mi lesz evvel. Aszongya, betesszük a kemencébe, osz ammejik egészen leperkálódik, az hal meg leghamarább. Hát, mondom, mind leperkálódik a tüzes kemencébe. És vót, hogy nem perkálódott meg. Vót, amejjik meg télleg leperkálódott!”³²

Vízkereszthez, azaz a karácsonyi ünnepkör záró január 6-ához (a pravoszláv szerbek ezt január 19-én ünneplik, és *Vodicének* nevezik) jobbára már csak az egyházi szertartások fűződnek. Népi hagyomány, hogy a reformátusok, katolikusok ekkor bontják le a karácsonyfát, ekkor adják ki a baromfinak a karácsonyi lucabúzákat, valamikor pedig a katolikus magyarok ekkor vitték ki a karácsony böjtjén bevitt karácsonyi szalmát is. Az ünnepeknek vége lett, kezdődtek, kezdődhettek a szürke hétköznapok.

Áttekintve a karácsonyi ünnepkör Pácséron tapasztalható eseményeit, be kell hogy lássuk: a Pácséron jelen lévő kétféle kereszténység (nyugati és keleti) kétféle kultúrája az egymás mellett élés kétszáz éve alatt nemigen hatott egymásra, a kapun belül mindenki élte, szívósan őrizte a magáét.

JEGYZETEK

- ¹ Pénovázt Antal: A karácsonyi ünnepkör szokásai, hiedelmei Pácséron. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*. VI. évf. 19–20. (1974. június–szeptember)
- ² A nagykunsgái elbocsátólevelek szokásos formulája
- ³ Ezért csak nevezték, mert számuk mára egyetlenegy főre apadt, a többiek lassan mind elhaltak, pedig a hívők vagy nazarénusok felekezete volt az egyetlen felekezet a faluban, amelyik nemcsak a magyarok, de a pravoszláv vallásukra igen büszke szerbek közül is tudott híveket toborozni magának.
- ⁴ Iványi István: *Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára*. V. kötet 79. Szabadka, 1907
- ⁵ Varga Istvánné Fodor Ilona (1912) katolikus vallású pácséri lakos közlése
- ⁶ Csipak Mátyásné Berkes Ilona (1923) katolikus vallású pácséri lakos közlése. (A továbbiakban: Csipakné)
- ⁷ Šešević Sofka (1907) görögkeleti vallású pácséri lakos közlése

- 8 A *szvecsár* vagy általánosabban elterjedt szóhasználat szerint *slava* (olvasd: szlava) a család vagy még inkább a nemzetiség védőszentjének a napja, ünnepe. A védőszent apáról fiúra, nemzedékről nemzedékre hagyományozódik, megváltoztatni, másokra cserélni szentségtörésnek számít, és talán még azzal a veszéllyel is járna, hogy az elhagyott szent bosszút állna, a családot, illetve tagjait a jövőben a támogatás, a segítség helyett gáncsolná, előmenetelében, gyarapodásában akadályozná. A védőszent napja egyébként a család legfontosabb ünnepe, azt megülni, róla megemlékezni a legnehezebb körülmények között is szinte kötelező. Úgy tartják, hogy akiknek ugyanaz a védőszentje valamiféleképpen, ha másként nem, hát szegről-végről rokonok is. Érdekes különben, hogy ennek a minden ünnepnél előbbre való ünnepnek a szerbeknél nincs egységesen elterjedt megnevezése, így a pacséri szerbek a családi védőszent ünnepét inkább *szvecsárnak* mondják, és a szlava elnevezést jobbra a templom védőszentjének az ünnepére használják.
- 9 Markus Lajos (1907) református vallású pacséri lakos közlése. (A továbbiakban: Markus Lajos)
- 10 Vidić Nadica (1919), Stojšić Spasoje (1932) és Kolarić Jelena (1932) görögkeleti (pravoszláv) vallású pacséri lakosok közlése. Mindhárman pacséri születésűek.
- 11 A *varica* jelentése kettős: egyrészt jelenti a *Varvara/Barbara/Borbála* becéző alakját, tehát a név viselőjének a naptárban megjelenített napját, másrészt az ezen a napon elkészítendő, a pacséri szerbeknél csak búzából, más vidékeken azonban búzából és egyéb magvakból főzött édességféléit, amellyel Miklós-napkor kínálják a vendégeket. A varicát, amíg „ki nem hűl”, nem lehet fogyasztani, pontosabban a főzés napján és másnapján nem, csak a harmadik napon, azaz Miklós napján lehet kóstoltatni, ezt a következő mondókával érzékeltetik:
Varice vare, Varicák főzik, (Varica/Boriska napja dec. 4. az új naptár szerint dec. 17-e)
Savice slade, Szavicák édesítik, (Savica/Szavácska napja dec. 5., azaz az új szerinti dec. 18-a)
Sveti Nikola kusi. Szent Miklós kóstolja. (Nikola/Miklós napja dec. 6., azaz dec. 19-e)
- 12 Csipakné
- 13 Oross Jánosné Ónodi Zsuzsánna (1898) református vallású pacséri lakos. (A továbbiakban: Orossné)
- 14 Preradović Milena (1922) görögkeleti vallású, szerb nemzetiségű pacséri lakos közlése
- 15 Stantić Luca (1932) és Matković Franjo (1932) római katolikus vallású, bunyevác nemzetiségű pacséri lakos közlése
- 16 Stantić Luca (1932) bunyevác nemzetiségű, római katolikus vallású pacséri lakos
- 17 Cindel János (1939) római katolikus vallású pacséri lakos közlése
- 18 Stojšić Spasoje és felesége, Kolarić Jelena közlése alapján. Mindketten pacséri születésű (1932) görögkeleti vallású helybeli lakosok.
- 19 Leginkább ragácsa- vagy ahogyan a köznyelvben ismerik: koronaakác-, azaz gledčsia-ágból.
- 20 Šešević Branko görögkeleti vallású szerb nemzetiségű pacséri lakos közlése, aki általános iskolás korában maga is járt köszönteni az 1970-es években.
- 21 Markus Lajos (1907) és Kiss József (1902) református vallású pacséri lakos közlése
- 22 Ugyanők

- 23 Ugyanők
- 24 Többek (Preradović Milena, Vidić Nadica, Stojšić Spasoje, Kolarić Jelena, Mostarski Živka, Cvrkušić Jovica és Berberić Radmila) visszaemlékezése alapján.
- 25 Koralić Jelena (1932) görögkeleti vallású, szerb nemzetiségű pacséri lakos közlése. (A továbbiakban Kolarić Jelena)
- 26 Stantić Luca római katolikus vallású, bunyevác nemzetiségű, pacséri születésű (1932) helybeli lakos, aki elmondása szerint nagylány korában igen sokszor kipróbálta a férjijóslásnak ezt a praktikáját is, de mindhiába, mert a mai napig pártában maradt.
- 27 Csipakné
- 28 Markus Lajos és Orossné
- 29 Vidić Nadica (1919) görögkeleti vallású, szerb nemzetiségű pacséri lakos közlése
- 30 Kolarić Jelena
- 31 Kolarić Jelena
- 32 Orossné

